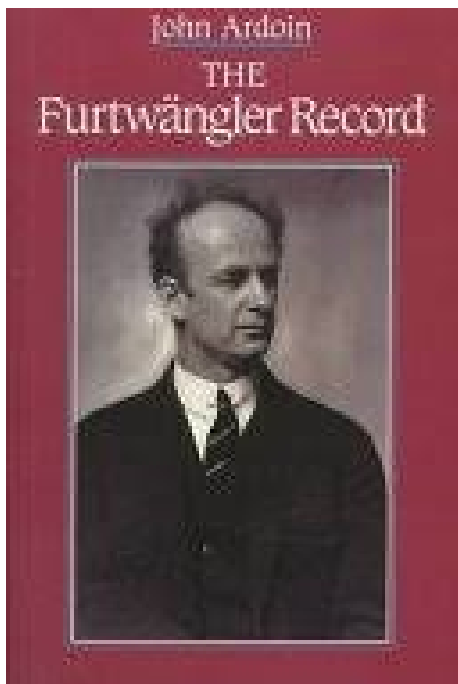

Furtwänglers Wagner-registraties, een mijlpaal in de klassieke discografie

door Philip Grisel

In zijn onvolprezen standaardwerk “The Furtwängler Record” (Portland, Oregon 1994) besteedt de bekende muziekcriticus John Ardoin maar liefst 30 pagina’s aan de registraties van Wagners werken door Wilhelm Furtwängler (1886-1954). Alleen aan Beethoven worden meer pagina’s toegekend. Dit ondanks het feit dat we maar over relatief weinig opnamen beschikken. Het tekent het belang van de muziek van Wagner voor Furtwängler. Helaas beschikken we niet over een complete *Holländer*, *Tannhäuser*, hebben we slechts brokstukken van *Lohengrin* en geen *Parsifal*. De nadruk ligt dus op de *Meistersinger*, *Tristan und Isolde* en de *Ring*. En natuurlijk op de nodige ouvertures.

Furtwängler is berucht vanwege zijn afwerende houding ten opzichte van studio-registraties. Bij de opname van de 1e symfonie van Robert Schumann door Decca in 1949 weigerde hij te dirigeren wanneer niet de “overbodige” microfoons (en dat zijn ze op één na allemaal) zouden worden weggehaald. Het resultaat was een doffe, vlakke registratie. Eén van de minste onder Furtwängler! Vreemd genoeg was zijn houding bij Wagner-opnamen anders. Hij waardeerde de technische perfectie van zijn *Tristan und Isolde* door EMI buitengewoon. Vlak voor zijn dood werd ook nog een studio-opname van *Die Walküre* gerealiseerd. Zelf zei hij hierover dat het te maken had met de grote spanningsbogen in de muziek van Wagner, die niet of nauwelijks op de door hem gewenste wijze konden worden gerealiseerd als hij werd “afgeleid” door het toneel. Van zijn twee naoorlogse *Ring*-opnamen is de laatste wel live, maar concertant. En slechts één akte per avond. Zodoende kon de dirigent zich volledig op het muzikale aspect richten en konden de zangers alles geven zonder de angst voor uitputting.

Vroege jaren (tot 1930)

Gustav Heinrich Ernst Martin Wilhelm Furtwängler werd drie jaar na de dood van Richard Wagner geboren in Schöneberg, bij Berlijn. Hij groeide op in een grootburgerlijk professoren-gezin en kreeg daar de Duitse cultuur met de paplepel ingegoten. Al op jonge leeftijd werd zijn interesse voor de (Duitse) muziek gewekt. Vreemd genoeg waren de opera’s van Richard Wagner aan de tiener Furtwängler niet besteed. Hij vond ze sentimenteel, overdreven en bombastisch. Na een uitvoering van de *Ring* in München was hij voorlopig van Wagner genezen.

“Ich kann Wagner nicht ausstehen, und Tristan & Isolde schon gar nicht. Es gibt wohl nichts Sentimentaleres und Romantischeres als die Texte zu Wagners Opern“. . . “Ich habe gerade die Oper Die Meistersinger von Nürnberg gehört, die leider überhaupt keinen Eindruck auf mich gemacht hat“. Bepaald geen woorden die men de latere, grote Wagnerdirigent in de mond zou leggen.

Via o.a. Breslau, Zürich en Straatsburg kreeg hij zijn eerste aanstelling als Chef-dirigent in Lübeck, waar hij vier jaar bleef, van 1911 tot 1915. Hier dirigeert hij in november 1913, op 27-jarige leeftijd, zijn eerste Wagner opera. Het is een uitvoering van *Die Meistersinger von Nürnberg* in het Stadttheater aldaar.

In Mannheim kreeg hij vervolgens de positie van Operndirektor. Mannheim was indertijd één van de muzikale centra van Duitsland. Van hieruit kon hij zich als operadirigent in geheel Duitsland doen gelden. Hier dirigeerde hij (de eerste drie delen van) *Der Ring des Nibelungen* voor het eerst in zijn carrière. Het duurde dan ook niet lang voordat hij als opvolger van Richard Strauss bij de Berliner Staatsoper werd benoemd. Al eerder (in 1922) was hij benoemd als opvolger van Nikisch bij de Berliner Philharmoniker.

Hoogtepunten voor wat betreft zijn Wagner-uitvoeringen zijn in april 1929 een *Tristan & Isolde* met Lauritz Melchior, Frieda Leider en Alexander Kipnis, een topbezetting, en nog in hetzelfde jaar *Lohengrin* onder regie van Heinz Tietjen en met decors van Emil Praetorius. Deze laatste voorstelling werd bijgewoond door Siegfried Wagner. Hij was zo onder de indruk van het gebodene, dat hij Furtwängler meteen uitnodigde voor de Festspiele. De voorstelling is er daar uiteindelijk wel gekomen in 1936, ook met Tietjen en Praetorius, maar Siegfried heeft zelf het debuut van Furtwängler in 1931 niet meer mogen meemaken. Hij stierf in 1930.

De jaren 1931-1945. Bayreuth en meer

Furtwängler is 5 keer als dirigent te gast geweest in Bayreuth, in 1931, 1936, 1937, 1943 en 1944. Zijn eerste optreden op de groene heuvel vond plaats in het bewogen jaar 1931. Het was een jaar na het overlijden van zowel Siegfried als van Cosima. De algehele leiding was voor het eerst in handen van Winifred Wagner, weduwe van Siegfried. De verwachtingen waren hooggespannen. Bovendien moest zij het noodlijdende festival weer uit het slop trekken. Met het aantrekken van Furtwängler en Toscanini in hetzelfde jaar lukte dit uitstekend.

Met Furtwängler echter lag zij voortdurend in conflict. Hij had bedongen dat de artistieke leiding in zijn handen zou liggen. Dit zou contractueel echter pas in 1933 ingaan, maar Furtwängler weigerde zich neer te leggen bij de in zijn ogen op artistiek vlak ondeskundige leiding van Winifred. Bovendien was Furtwängler zeer veeleisend en moeilijk in de omgang.

Dat begon al bij de ontvangst. Doordat zijn vliegtuig een noodlanding moest maken (Furtwängler raakte hierbij licht gewond) moest hij per auto zijn reis voortzetten en kwam te laat. Een doodzonde in Bayreuth, hetgeen de verhoudingen al meteen op scherp zette.

Daarnaast had Furtwängler ongeveer 40% van de musici vervangen door mensen uit de Berliner Philharmoniker. Dit kwam de kwaliteit wel ten goede, maar zette kwaad bloed bij de oorspronkelijke musici uit het Festspielorchester. En tot overmaat van ramp wilde Furtwängler ook nog de bekende "Schalldeckel" laten verwijderen. Op dit laatste punt moest hij natuurlijk bakzeil halen.

En dan was er nog die andere grootheid: Arturo Toscanini, die ook grote moeite had met de artistieke leiding van Furtwängler. Toscanini had al een jaar eerder met groot succes in Bayreuth gedirigeerd.

Het conflict kwam tot uitbarsting naar aanleiding van het herdenkingsconcert voor Siegfried.

Furtwängler weigerde zogenaamde Dynastie-werken te dirigeren en stond op Beethoven. Het werd de 3e symfonie. Dit lange werk liet weinig tijd over voor Toscanini. Hem werd alleen de Faust-ouverture

Vlnr zittend: Furtwängler, Winifred Wagner en Toscanini

van Richard Wagner gegund. Bovendien overschreed Furtwängler de hem toegestane repetitietijd, zodat er te weinig overbleef voor Toscanini. Toen Toscanini ook nog (betalende) bezoekers bij de repetitie zag was de maat vol. Hij beende weg en dirigeerde niet bij het herdenkingsconcert. De Wagner-opera's dirigeerde hij overigens wel.

De *Tristan und Isolde* van Furtwängler werd een enorm succes. Zowel zijn directie als de hoofdrollen van Lauritz Melchior en Nanny Larsen-Todsen werden geroemd. De uitvoering van 18 augustus had de primeur van de eerste radio-uitzending vanuit Bayreuth. En wel wereldwijd. Brokstukken van de uitvoering zijn op YouTube te vinden.

Het conflict tussen Winifred Wagner en Furtwängler bleef echter bestaan en leidde ertoe dat hij de eerstvolgende 5 jaar niet meer terugkeerde.

In het jaar 1936 waren de Nazi's inmiddels aan de macht en zij oefenden een sterke invloed uit op de Festspiele. Het was een Olympisch jaar en bovendien 60 jaar Festspiele en de 1.000ste sterfdag van Koning Heinrich I, de Heinrich der Vögler uit *Lohengrin*. Hitler wilde een nieuwe encensering van *Lohengrin* om deze aspecten voor propagandadoeleinden te gebruiken. Alles werd ervoor uit de kast gehaald om de Duitse eer, de Duitse kracht en het Duitse heldendom voor het voetlicht te brengen. Furtwängler was Hitlers lievelingsdirigent en werd onder druk gezet om de komende twee jaar in Bayreuth te dirigeren. Behalve de *Lohengrin* dirigeerde hij in beide jaren ook een volledige *Ring* en *Parsifal*. Het meest legendarisch blijft

echter de *Lohengrin* van 1936. De regie was net als in Berlijn 1929 in handen van Tietjen en Praetorius zorgde opnieuw voor het decor en de kostuums. Er waren maar liefst 300 koorleden en er werden 800 kostuums gebruikt. Nadruk lag op de massa-scenes met veel soldaten. Artistiek was het zeker een groot succes. De hoofdrollen waren met Maria Müller als Elsa en Franz Völker als Lohengrin perfect bezet.

Furtwängler werd geroemd vanwege zijn doorzichtige en lyrische directie. Opnieuw werd de uitvoering wereldwijd op de radio uitgezonden. Van deze uitvoering zijn fragmenten bewaard gebleven en op CD uitgebracht.

In 1937 dirigeerde Furtwängler een *Ring des Nibelungen* en een *Parsifal*. De kaartverkoop dat jaar was matig tot slecht. Veel reguliere bezoekers stoorden zich aan het militaire vertoon in Bayreuth. Bovendien bleven veel buitenlanders weg. Veel kaarten werden opgekocht door de nazi-vereniging Kraft durch Freude. De optredens van Furtwängler waren ook in 1937 uitermate succesvol. De kritieken waren zeer lovend.

Het gedrag van Furtwängler was echter weer dermate aanstootgevend, dat velen het met hem niet meer zagen zitten. Tietjen noemde hem een Pultprimadonna. Furtwängler ging zijn eigen gang en stoorde zich niet aan de opvattingen van anderen. Ook niet aan die van de regisseur. Dit keer kreeg Winifred het bij Hitler voor elkaar dat Furtwängler voorlopig niet meer hoefde te worden geëngageerd.

Furtwängler dirigeerde de complete *Ring des Nibelungen* ook nog met veel succes in Berlijn (1937) en in Convent Garden Londen (1937 en 1938). Vanuit Londen zijn radio-opnamen gemaakt, waarvan delen, o.a. een complete derde akte van *Die Walküre* en de slotscène uit *Götterdämmerung* uit 1937, op cd verschenen zijn. In beide gevallen met Kirsten Flagstad als Brünnhilde.

Het adagium van de Eerste Wereldoorlog voor Bayreuth (“zolang er oorlog is zwijgt Bayreuth”) gaat niet op in de Tweede Wereldoorlog. Hitler staat op het doorgang vinden van de Festspiele, al is het alleen maar met *Die Meistersinger von Nürnberg*. Deze opera werd uitermate geschikt geacht om het moreel hoog te houden door het benadrukken van de superioriteit van de Duitse geest en de Duitse Kunst. Hitler zorgde ervoor dat Furtwängler weer in Bayreuth kon dirigeren gedurende de Kriegsfestspiele van 1943 en 1944.

Hieraan danken we een weliswaar onvolledige, maar prachtige opname van de *Meistersinger* uit 1943, die nog steeds op cd leverbaar is. In de hoofdrollen een geweldige cast met Maria Müller (Eva), Max Lorenz (Stolzinger), Jaro Prohaska (Sachs) en Josef Greindl (Pogner).

De jaren 1947-1954. Opnames van *Der Ring* en *Tristan & Isolde*

De reputatie van Furtwängler bij het grote publiek als grootste dirigent ooit is gebaseerd op zijn naoorlogse registraties van het grote klassieke en romantische repertoire. Zijn Beethoven (m.n. de 3e en 9e symfonieën), Brahms, Bruckner, Schubert en Schumann (4e symfonie!) worden nog steeds als referenties gezien. Voor wat betreft Wagner moeten we het doen met de *Ring* en *Tristan & Isolde*. In maart 1950 was Furtwängler in Milaan voor drie complete *Ring*-uitvoeringen. Zijn Brünnhilde hier was opnieuw Kirsten Flagstad, met wie hij in Londen in 1937 al gewerkt had. Van één uitvoering is een radio-opname gemaakt en na veel juridisch gesteggel ook op cd verschenen. De geluidskwaliteit is helaas belabberd, maar wie bereid is daar doorheen te luisteren hoort een fascinerende uitvoering met Furtwängler in topvorm.

In 1951 werden de Festspiele heropend, maar Furtwängler was niet meer bereid hier nog een Wagner opera te dirigeren. Zijn relatie met Winifred stond nog altijd onder hoogspanning en het feit dat het orkest onder een soort deksel moest spelen had hem altijd al geïrriteerd. Bovendien wilde hij zich na zijn denazificatie liever niet meer afgeven met een instituut met een nogal bedenkelijke reputatie. Desalniettemin liet hij zich toch overhalen om in 1951 de 9e Beethoven te dirigeren bij de heropening van de Festspiele. De orkestbak werd geheel afgedekt en het orkest zat op de overkapping. Het resultaat was prachtig. Furtwängler zelf was echter minder tevreden. Hij wilde niet dat de opname op plaat zou verschijnen. Dit gebeurde pas lang na zijn dood. De HMV-plaat werd een bestseller en ook de EMI-cd was een commercieel succes.

1952 was het jaar van de studio-registratie van *Tristan & Isolde* in Londen met het Philharmonia Orchestra. Kirsten Flagstad was Isolde, Ludwig Suthaus Tristan en een jonge Fischer-Dieskau zong Kurwenal. Als producent wilde Furtwängler Lawrence Collingwood in plaats van Walter Legge. Legge was te veel op de hand van zijn grote rivaal Herbert von Karajan. Flagstad was echter alleen bereid te zingen met Legge als producent, omdat zij dan verzekerd zou zijn van de medewerking van zijn vrouw, Elisabeth Schwarzkopf. Zij zou de hoge noten in de Liebestod voor haar rekening nemen, omdat Flagstad dat op haar al gevorderde leeftijd niet meer kon. De uitvoering en de technische realisatie zijn werkelijk fantastisch!

Dit is één van de hoogtepunten uit de carrière van Furtwängler. Bovendien verliep de opname dermate voorspoedig dat er nog tijd over was voor de registratie van de slotscène uit de *Götterdämmerung* en voor de ‘Lieder eines fahrenden Gesellen’ van Mahler met Dietrich Fischer Dieskau.

In 1953 was Furtwängler wederom in Italië voor een uitvoering van *Der Ring des Nibelungen*, dit keer in Rome met een samengesteld orkest van de RAI. *Das Rheingold* werd integraal uitgevoerd en de rest in 9 avonden met één akte per avond. De uitvoeringen werden op de radio uitgezonden en er werd een opname van gemaakt die ook op cd beschikbaar is. Martha Mödl was Brünnhilde en Ludwig Suthaus zong Siegfried. Verder horen we de Siegmund van Wolfgang Windgassen, een jonge Sena Jurinac als Guttrune en Gustav Neidlinger als Alberich. Alle zangers waren door Furtwängler zelf uitgekozen. De uitvoering is magistraal.

Opnieuw laat Furtwängler horen dat hij de Wagner-dirigent van zijn tijd was. Helaas is de opname (weer) niet optimaal en vliegt het onervaren orkest nogal eens uit de bocht, maar al met al is dit m.i. de *Ring* die Furtwängler tot een legendarische Wagner-dirigent maakt.

In zijn laatste jaar 1954 was Furtwänglers gezondheid sterk achteruitgegaan en bovendien had hij grote problemen met zijn gehoor. Met HMV waren contracten afgesloten voor een complete *Ring*, maar verder dan *Die Walküre* is men niet gekomen. De omstandigheden waren optimaal, met als orkest de Wiener Philharmoniker, als producent Lawrence Collingwood en opnieuw Martha Mödl als Brünnhilde. Helaas is Furtwängler hier niet in topvorm. Het lijkt alsof het vuur in de opname van Rome in Italië is achtergebleven. Een prachtige opname weliswaar, technisch perfect, maar niet de passie uit Rome.

Kort na deze opname (er gaan geruchten dat Karajan de laatste delen dirigeerde) overleed Furtwängler op 68-jarige leeftijd. We koesteren nog steeds zijn Wagner-nalatenschap. Vrijwel alles is nog op cd verkrijgbaar.

Geraadpleegde literatuur:

- John Ardoin : The Furtwängler Record. Portland, Oregon, 1994
 Fred K. Prieberg : Kraftprobe, Wilhelm Furtwängler im dritten Reich. Wiesbaden, 1986.
 Herbert Haffner : Wilhelm Furtwängler im Brennpunkt von Macht und Musik. Hofheim, 2020.
 Oswald Georg Bauer : Die Geschichte der Bayreuther Festspiele, Band I. München, 2016.